د پښتو ژبې د لهجو صوتياتي بنيادونه

Phonetic bases of the varieties' formation in Pashto

Dr. Yousaf Khan Jazab*

Abstract:

Pashto is an Indo-Iranian language that hosts a bunch of varieties. Local as well as western scholars and linguists did not only shed light on these varieties, but have linked them in various dialect groups on the basis of numerous criteria. One of these is linguistic one but it is also limited to phonetic realizations of some segmental phonemes (consonants only) ranging from two to five. It was not before 2015 when in the inventory of Pashto phonemes vowels also got its inclusion. This research article, "Phonetic bases of the varieties' formation in Pashto", explores linguistic aspects, employing both consonant and vowel phonemes, of these dialects with reference to different tribes of Pashtun people. In addition, ample examples of these phonetic realizations have been produced indicating the tribal and geographical distributions of these pronunciations.

Key words: Pashto, dialect, variety formation, classification

د پښتو ژبې لهجې

پښتو يوه زړه ژبه ده ځکه لهجې هم زياتې لري، او په دغو لهجو کښې ځرګند فرق هم شته بلکې حقيقت به دا وي چې د پښتنو د استوګنې ځايونه د جغرافيايي موقعيت له مخې داسې دي چې د دوي هره قبيله ئې له بلې نه جدا ساتلې ده، چرته د دوي په مېنځ کښې سيندونه حائل دي، چرته دريابونه او چرته اوچت اوچت غرونه، هم په دې وجه او په تېرو وختونو کښې د رسل و رسائل د نشتوالي له کبله د هرې قبيلې لهجه ځان ته ګوښې په يو يونټ کښې پاتې شوې ده هرې قبيلې خپل مورنې خاصيتونه سينه په سينه ژوندي ساتلې دي دا خو يو عنصر شو، بل عنصر دا دے چې د پښتنو علاقه همېشه له پاره د تاريخ په اوږدو کښې د يرغلګرو لاره پاتې شوې ده په مختلفو سيمو کښې د مختلفو يرغلګرو اثرات په متعلقه لهجو غورځېدلي دي او په دا شان ئې يوه لهجه له بلې بل شان جوړه کړې ده دلته يوه بله خبره هم ياد ساتل پکار دي هغه دا چې پښتانۀ د وسطي ايشيا او د براعظمګي ترمېنځه د يوې پټۍ

* Assistant Professor GPGC, Bannu Khyber Pakhtunkhwa

(Belt) په څېر پراتهٔ دي دا پټۍ ډېره اوږده ده چې څوارلس سوه میله اوږدوالے لري، دې پټۍ سره اخوا دېخوا ډېر نور قامونه پراتهٔ دي او دا یو فطري امر دے چې د دې اثر به په متعلقه لهجو غورځېدلو، که مونږ د پښتنو د مختلفو قبیلو تاریخي او ثقافتي ژوند په نظر کښې وساتو نو د دوي د ژبو (لهجو) ترمېنځه د تفاوت په اسبابو په اسانه پوهېدلے شو پښتانهٔ د تاریخ په مختلفو دورونو کښې هم په دغه اوږده پټۍ کښې په یو ځاي مستقل نهٔ دي استوګن شوي بلکه د روزي په تلاش کښې ئې د کوچیانو ژوند ته ترجیح ورکړې ده یقیني خبره ده چې د رزق په تلاش کښې به دوي د نورو خلقو سره هم مخامخ شوي وي، هغو په دوي او دوي به په هغو اثر غورځولے وي، د پښتنو ژبه به هم د دې اثر نه نهٔ وي بچ شوې، دا ټول داسې عوامل دي چې د پښتنو دیوې قبیلې ژبه ئې له بلې لرې بوتلې ده په نورو لفظونو کښې به داسېووایو چې د هرې قبیلې ځان ته یوه لهجه ده د مختلفو پښتني قبیلو تر مېنځه لهجوي فرق په شا هم هغه عواملو رول لوبولے دے کوم چې ډاکټر هدایت الله نعیم صاحب په پښتني متل د نهٔ پوهېدو په سلسله کښې بیان کړي دي چې دا دي: (اول) زماني عنصر (Time Factor) (دویم) مکاني عنصر(Place Factor) (دریم) معاشرتي او اقتصادي عنصر (Socio-Economic Factors) (۱) او شاید هم دا وجه ده چې د پښتو خورا ډېرې لهجې دي، سر محقق زلمے هېواد مل صاحب د فرهنګ ادبیات پښتو (۱۵۲۳) په حواله لیکي: "پښتو خپله یوه مستقله شمالي ختیځه اریایي ژبه ده چې په لسګونو لهجې لري تر اویاوو زیاتې لهجې ئې ثبت شوې دي، دا شمېره د پښتونخوا د ټولو لهجو له څېړلو سره نوره هم زیاتېږي- " (۲)

اګرکه د پښتو د لهجو شمېر، لکه چې تاسو وکتل، له دوه اویاوو اوړي خو هېواد مل صاحب د دې لهجو تفصیل نهٔ دے راوړے دلته مونږ خالص په لساناتي بنیادونو د پښتو د لهجو ښاخونه یا ګروپونه جوړوو، په دې لساناتي بنیادونو کښې ځینې دا دي:

- د /ش/، /خ/، /ښ/ او /ګ/، /ژ/، /ږ/ په بنیاد د لهجو ښاخونه
- د /ژ/ د ادائیګي په بنیاد لهجې
- د /ز/، /ج/، /څ/ او /س/، /چ/، /ځ/ په بنیاد لهجې
- د واول په بنیاد د لهجو ښاخونه

لاندې د دې اوازونو په بنیاد مخ ته راتلونکې لهجو باندې په تفصیل سره بحث کېږي-

د /ش/، /خ/، /ښ/ او /ګ/، /ژ/، /ږ/ په بنیاد د لهجو ښاخونه

د پښتو ژبې محققينو او د لسانياتو ماهرينو د پښتو ژبې د لهجو دوه غټې ښاخونه ښودلي دي دوي دا وېش د دوو اوازونو په بنياد کړے دے چې /ش/، /خ/، /ښ/ او /ګ/، /ژ/، /ږ/ دي يعني د پښتو هغه قبيلې چې د /ښ/ په ځاے /خ/ او د /ږ/ په ځاے /ګ/ تلفظوي هغه د يوسفزيو ډله بللے شي او هغه قبيلې چې د /ږ/ په ځاے /ژ/ او د /ښ/ په ځاے /ش/ تلفظوي هغوي ته د قندهار يا خټکو ډله وئيلے شي، په مشترکه رسم الخط کښې دې اوازونو له پاره په ترتيب سره /ښ/ او /ږ/ استعمالېږي چې د ځينو ژبپوهانو په خيال فونيم نۀ دي علامات دي او فقط د لهجو نشان دهي کوي دلته دا وضاحت ضروري دے چې د /ش/ او /خ/ او د /ګ/ او /ژ/ اختلاف په ټولو لفظونو کښې نۀ دے بلکې په ځينو لفظونو کښې دے ځکه چې د دې اوازونو خپل خپل فونيمي حېثيت خو هم شته لکه پيشو او ګل به هر څوک هم دغه شان وائي، خيال بخاري صاحب د /ش/، /خ/ او /ګ/، /ژ/ په بنياد د لهجو دوه غټ ګروپونه دارنګ جوړوي:

> "زمونږ د تلفظ لوي او همه ګير اختلاف په /ږ/ او /ښ/ کښې دے، په دې لحاظ سره مونږ ټول اولس په دوو لويو ډلو کښې تقسيمولے شو يعني: (۱) د يوسفزيو ډله (۲) د قندهار يا د خټکو ډله، [د] يوسفزيو ډله کښې يوسف زي، مندڼ، محمدزي، ګګياني،افريدي، برمهمند، کوزمهمند، شنواري، ننګرهاري، داودزي، خليل وغيره غټې غټې قبيلې شاملې دي، دغه شان د قندهار په ډله کښې د قندهار خواوشاه کاکړ، پشين، وزير، محسود، خټک، ګنډاپور وغيره قبيلې شاملولے شو-" (۳)

د /ش/، /خ/، /ښ/ او /ګ/، /ژ/، /ږ/ په بنياد دلهجو د ګروپونو نمونه

لکه چې مخکښې ذکر وشو چې ډاکټر خيال بخاري صاحب د لهجو دې دوو غټو ښاخونو له پاره د "يوسفزو ډله" او د "قندهار يا خټکو ډله" نومونه خوښ کړي دي، ډاکټر خالدخان خټک صاحب هم دا نومونه خوښوي لکه چې ليکي: ترجمه: "پشتون قوم په صوتياتي حواله په دوو ګروپونو کښې تقسيم دے، يو ته يوسفزی ګروپ او بل ته ختيک يا قندهار ګروپ وئيلے شي په دې دواړو کښې په بنيادي توګه د څلورو (يا پينځو) اوازونو اختلاف دے- " (۴)

ځینې عالمان د بره پښتون خوا لهجې ته پسته او د لره پښتون خوا لهجې ته سخته لهجه وائي پریشان خټک صاحب هم د پښتو د لهجو دوه لوي ښاخونه ګڼي، دوي همدغه لهجو ته نرمه او پسته لهجه وائي، د دغه دواړو غټو لهجو متعلق د دوي تفصیل داسې د ے:

"په صوبه سرحد قبائلي علاقه او افغانستان کښې چې کوم پښتانۀ اباد دي اګرکه د هغوي ټولو ژبه پښتو ده ولې لهجې ئې مختلفې دي هسې خوهر لس شل میله نه وروستو په سخته لهجه، لهجه کښې څۀ لږ ډېر فرق راځي ولې لوئې لهجې دوه دي: یوه نرمه لهجه او دوېمه نرمه لهجه هغه ده په تلفظ د فارسۍ په طرز کېږي مثلاً شهر ته شار وائي ولې هم دې لفظ ته په سخته لهجه کومه کښې چې د لفظونو کېږي، لکه چادر ته نرم لهجې والا کښې خار وایي دا شان د "ژ" [/ژ/] او"ګ" [/ګ/] په تلفظ کښې اکثر فرق موند ے شي دا حال د ځینو لفظونو د ے کوم چې په فارسۍ کښې د "چ " [/چ] نه شروع کېږي لکه چادر ته چې د نرم لهجې والاچادر او سختې لهجې والاسادر وائي- "(۵)

دلته باید دا وضاخت وشي چې د نرمې لهجې ټول خلق د /څ/ یا /س/ په ځا ے /چ/ نۀ استعمالوي لکه څنګه چې پریشان صاحب لیکلي دي بلکه مروت او ګنډاپور /څادر/ ته /چادر/ وائي او /څ/ په /چ/ بدلوي، (په دې مخکښې خبره راځي) ولې د پښتو ژبې ننني عالمان د پښتو لهجې دغه دوو ښاخونو له پاره پاس ذکر شوي نومونه ناسم بولي او د دوي اعتراض په دې وجه هم سم ښکاري چې د یوسفزیو او خټکو یا د قندهار خلقو سره نوره ډېرې قبیلې هم په دغو لهجو کښې خبرې کوي- دغه رنګ نرمه لهجه او پسته لهجه نومونه هم صحیح نۀ دي دا سپیناو ے ډاکټرهدایت الله نعیم صاحب ډېر په ښه توګه کړ ے د ے:

"ځینې خلق لواړې لهجې ته یوسفزۍ لهجه وائي او نرمې ته د خټکو لهجه وایي، حقیقت دا د ے چې دغه دواړه خبرې غلطې دي، صحیح خبره دا ده چې تقریبا پینځۀ سوه کاله راهسې د پېښور او ننګرهار نه واخلې ترکویټې او قندهاره پورې په مېشته پښتونخوا کښې قطبي پښتانۀ لواړه یا سخته لهجه لري او سویلي پښتانۀ نرمه یا پسته لهجه کښې خبرې کوي دکومو قبیلو نومونه چې اخستے شوي دي د دغو نه نورې ډېرې قبیلې او په شمېر کښې ډېر پښتانۀ په مذکوره لهجو کښې خبرې کوې د مثال په توګه که هم د دغو قبیلو نوم اخستے شو ے وي یا واخستے شي نو بې ځایه به وي ولې چې د

مثال په توګه دلهجو د نوم اخستلو د پاره د پیښور و ننګرهار یا کویټې و قندهار نومونه اخستل پکار دي ځکه چې وړومبي ځایونه د سختې لهجې د خلقو مرکزونه دي او وروستي د نرمې لهجې او [د] کومو قبیلو نومونه چې چا اخستي دي دغه خو د مذکوره مرکزونو نه ډېر لرې مېشته دي- "(۶)

او نرمه او پسته لهجه ځکه درست نۀ دي چې په دې کښې د بلوچستان پښتانۀ له مینځه وځي لکه چې نعیم صاحب لیکي:

"ځینې خلق تېوله پښتو په دوو لویو لهجو کښې تقسیموي د بره پښتونخوا لهجې ته پسته او ښکته دې ته لواړه لهجه وائي مګر په دې طریقه د بلوچستان پښتانۀ ترمنځه پاتې کېږي ولې چې دوي اوسي لاندې او لهجه ئې د برنو پښتنو سره ورته ده ځکه نو زما په خیال چې مونږ جنوبي پښتانۀ په پسته لهجه کښې وشمېرو او شمالي په لواړه کښې، په دې سمون د ښکته او بره هغه خبره هم ختمېږي او د لهجې په لحاظ دلته د ننګرهار نه تر پېښوره او هلته د قندهار نه ترکویټې او حتی تر ختېکو او مروتو پورې په کښې د لهجو د ورته والي حق هم ادا کېږي-" (۷)

د نعیم صاحب د خبرو لنډیځ دا دے چې یا خو دې یوسفزۍ او قندهارۍ لهجو ته سوېلي او قطبي لهجه ووئېلے شي او یا دې د مرکزي ښارونو په نومونو باندې وبللے شي یعني پېښورۍ یا ننګرهارۍ لهجه او د کویټې یا قندهار لهجه او دا خبره معقولیت هم لري،ځکه چې کلیو، بانډو، ښارونو همېشه د پاره په هره حواله د مرکزي او غټو ښارونو پېروي کړې ده بله خبره دا ده چې دې لهجو د پاره مستشرقینو د *Hard Dialect* او *Soft Dialect* نومونو سره سره *Eastern Dialect* او *Western Dialect* نومونه هم راوړي دي -

د پښتو د لهجو د دوو غټو ښاخونو په بابله مونږ دلته دغو لهجو له پاره د پېښور – یوسفزۍ ګروپ او د ختېک – قندهار ګروپ نومونه خوښوو ځکه چې د لهجو نومونو د پاره دا نومونه په جغرافیایي، تاریخي، سیاسي، لساني، نسلي او د تېولو نه زیات په علمي او سائنسي بنیادونو مناسب ترین نومونه دي، ښاغلے کېرو د ذکر شویو دواړو لهجو نمائندګي په ترتیب سره په "پختو" او په "پشتو" کوي او "پختو" د پېښور لهجه بولي (۸) ځکه به په راتلونکي بحث کښې هم د ختېک – قندهار ګروپ او پېښور- یوسفزۍ ګروپ نومونه راوړلے شي –

د /ش/، /خ/، /ښ/ او /ګ/، /ژ/، /ږ/ په بنیاد د لهجو کرښه

اوس راګرځو هغه کرښې ته چې ښاغلي اولف کېرو بره ذکر شویو لهجو تر منځ راښکلې ده او د دواړو لهجو تر منځه بېلتون کوي، موصوف دا کرښه په بره پښتونخوا کښې داسې تېره کړې ده:

"دغو دوو ترمنځ د وېش کرښه نږدې له ختیځ نه لوېدیځ خواته تېرېږي، دا کرښه له اباسین څخه په اټک کښې له سهېل څخه پېل کېږي او له کوهاټ څخه تېرېږي، د میران زو دره تر ټل پورې نیسي او بیا د کرمې د سیند د سهېل ته تر اریوب او شترګردن غاښې پورې رسېږي، د دې کرښې شمال ختیځ ته زېږه لهجه وئیلے کېږي او دا د پېښور د قبائیلو، دیر، سوات، بونېر، باجوړ، اپریدیو،اورکزیو، شینواریو، بنګښو او توریو ژبه ده، جنوب لوېدیځ خواته پسته لهجه وئیلے کېږي، ټول دراني او غلځي په دې لهجه کښې شامل دي-" (۹)

او ښاغلے عبدالحلیم اثر صاحب هم د دې اوازونو په بنیاد دا کرښه داسې تېروي:

"د قلات غلزئ نه د قندهار قطب قبلې ته دا کرښه تاو شي د لوانه نومې علاقې په قطب کښې تېره شي، په کندر نومې دریاب پورې وځي، دومندئ ته رااوړېده شي، بیا د هغې ځاے نه د قطب نمرخاتۀ په لورې د خوست د غاړو نه د ټل، هنګو، درې او جاناکوړ په غاړه د غرونو په لمن کښې د وادئ پېښور نمرخاتۀ پلو ته د یوسفزیو او د خټکو تر بریده اوړېده راښکلے شي-" (۱۰)

د دوي مطابق مهمند (څۀ حصه)، خوګیاڼي، څمکني، ځدراڼ، ځاځي، خوست وال (افغانستان)، ګدون، یوسفزي، مهمند، د باجوړ ترکاڼي، خلیل، ګګیاڼي، ملاګوري، شنواري، داودزي، ماموندزي او د کرمې توري او اورکزي /خ/ ادا کوي او دراني، ترین، توخي، اڅکزي، نورزي، الکوزي، څۀ حصه د کاکړو (افغانستان)، اڅکزي، کاکړ، وزیر، محسود، بنګښ، شیتک، مروت او خټک /ش/ ادا کوي- (۱۱)

د /ش/، /خ/، /ښ/ او /ګ/، /ژ/، /ږ/ صوتي تبادل

اوس په اخره کښې د پېښور- یوسفزئ ګروپ او خټک - قندهار ګروپ تر منځه د دې اوازونو د تبادل مثالونه وګورئ:

(۱) د /خ/، /ش/، /ښ/ مثالونه:

پښتور— یوسفزی ګروپ	ختیک ـ قندهار ګروپ	مشترکه رسم الخط
پخه	پشه	پښه
پختون	پشتون /پشتین	پښتون
پوختنه	پوشتنه/پشتنه	پوښتنه
خاپېری/ خوپېری	شاپېری /شوپېرئې/ شوپېرې	ښاپېری
خادي/ خودي	شادي/شودي	ښادي
خار	شار	ښار
خاغلې/ خوغلې	شاغلای/شوغله	ښاغلے
خایسته/ خویسته	شایسته/ شوویسته	ښایسته
خزه	شزه/ شځه	ښځه
خکار/ خکور	شکار/شکور	ښکار
خېرازه/ خېروزه	شېرازه/ شېروزه	ښېرازه
خېګړه	شېګړه	ښېګړه
خۀ	شۀ	ښۀ
ماخام/ ماخوم	ماشام/ماشوم	ماښام

(۲)د /ګ/، /ژ/، /ږ/ مثالونه:

پښتور— یوسفزی ګروپ	ختیک ـ قندهار ګروپ	مشترکه رسم الخط
تیګه	تیژه	تیږه
غږ	ژغ/ژاغ	غږ
روګدې	روژدای/ریژدای/ریژده	روږدے
کوګ	کوژ/ کېژ	کوږ
ګلی	ژلی/ ژالی/ ژالیې/ ژالې	ږلی
ګیره	ژیره	ږیره
ګمنز	ژمنز/ ژمنځ/ ژمنج	ږمنځ
لوګه	لوژه	لوږه

(۲) د /ژ/ د ادائیگي په بنیاد لهجې

/ژ/ د پښتو په مستندو فونیمونو کښې شمار ده مګر دې سره سره دا داسې اواز هم دے چې په ځنه لهجو کښې هم دغه شان اداکېږي او په ځنه کښې بیا په /ج/ یا په /س/ اوړي لکه د پېښور ـ یوسفزۍ ګروپ خلیل، مومند، مهمند، یوسفزي، محمدزي، سالارزي غرض د متنو نه تر دیره پورې خلق /ج/ وائي، د مزې خبره دا ده چې د ختېک ـ قندهارګروپ یوه نمائنده لهجه یعني مروت واله کښې او د افغانستان په ځینو سیمو کښې د /ژ/ په ځاے /ز/ ادا کېږي، لاندې ختېک – قندهار ګروپ، مروت واله لهجه او د پېښور ـ یوسفزۍ ګروپ ذکر شوي خلق په ترتیب سره په ۱، ۲، ۳ سره ذکر کوو:

۱	۲	۳
ژبه/ زبه	زبه	جبه
ژرنده /ژندره/ زندره	زندره	جرنده
ژړا/ژړو/ زړا	زړا	جړا
ژور/ژوار/ زور	زور	جور
ژورې/ژوریې/ زورې	زورې	جورې
ژوند/زوند/ژمدین	زمدون	جوند
ژماي/زماي/ژمه	زماي	جمې

او چې چرته مروت /ژ/ په /ز/ نۀ بدلوي او په خپل اصلي صورت کښې ئې تلفظ کوي نو هلته د پېښور ـ یوسفزۍ ګروپ خلق هم هغه /ګ/ ادا کوي چې لږ مخکښې "د /ش/، /خ/، /ښ/ او /ګ/، /ژ/، /ږ/ صوتي تبادل" ترعنوان لاندې ئې مثالونه راوړي شوي دي، دلته یو څو نور مثالونه راوړلے شي:

۱	۲	۳
اوژد/ویژد	اوژد	اوګد
اوژه/اېژه	اوژه	اوګه
تژاي/تژه	تژاي	تګې
خوژ/خوېژ/خېژ	خوژ	خوګ
شپېژ/شپیږ	شپېژ	شپېګ
شپېژه	شپېژه	سپېګه

غوژ/غووژ/غېژ	غوژ	غوګ
مژک	مژک	مګک
موژ/مېژ	موژ	مونګ

د دې مثالونو نه اندازه کېږي چې د /ژ/ او د /ج/ په بدلون کښې مروت واله لهجه زمونږ نمائندګي کولے شي، دلچسپه خبره دا ده چې افريدي، بنګښ، اورکزي، ځائي چې د /خ/ او /ګ/ په ادائيګۍ کښې په ځينو لفظونو کښې د پېښور ـ يوسفزي ګروپ سره متفق دي، ولې بيا په /ژ/ کښې د هغوي سره اختلاف لري او د ختټکو، بنوڅو، وزيرو په شان /ژ /په /ژ/ وائي لکه ژبه، ژور، ژوند، دوي دلته /ژ/ په /ج/ نۀ اړوي۔

(۳) د /ز/، /ځ/، /ج/ او /س/، /څ/، /چ/ په بنياد لهجې

بره چې ښاغلي کېرو او عبدالحليم اثر صاحب د پېښورۍ او قندهارۍ لهجې ترمنځه کومه کرښه راښکلې ده هغه د /خ/ او /ش/ او /ګ/ او /ژ/ اوازونو په بنياد خو درسته ګڼلے شو مګر د /س/، /څ/، /چ/ او /ز/، /ځ/، /ج/ په بنياد به ناسمه وي يعني د دې اوازونو په بنياد د دې کرښې دا شکل نۀ پاتې کېږي او د مزې خبره خو دا ده چې د مروتو ډله دلته /چ/ او /چ/ استعمالوي حالانکې دوي د قندهارۍ لهجې سره تعلق لري، دلته د دې خبرې وضاحت ضروري ګڼو چې خيال بخاري صاحب /څ/ او /ځ/ صوتيې نۀ ګڼي بلکې دا علامتونه دوي د /چ/ او /س/ او /ج/ او /ز/ فرق ختمولو د پاره وضع کړي شوي ګڼي په دې حواله چې دوي کومه دائره ورکړې ده هغه داسي ده:

د س/څ (*Ts*)

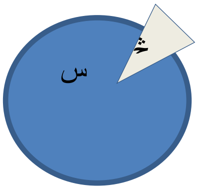

او د

ز/ج (*Dz*) اختلاف

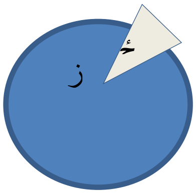

(په دائره کښې خالي ځاي د مخصوص (*ts*) او (*dz*) تلفظ ښيي) (۱۲)

خيال بخاري صاحب ليکي چې د /خ/، /ش/ او /ګ/، /ژ/ په خلاف په /س/، /څ/ او /ز/، /ج/ کښې تول اولس /س/ او /ز/ تلفظ کوي او صرف يوه وړه شانتې برخه د اولس /چ/ او /ج/ تلفظ کوي۔

(۱۳) ښاغلي ډاکټر ټرمپ او پروفېسر نوراحمد شاکر صاحب /څ/ او /ځ/ صوتئې ګڼي (۱۴) مګر ډاکټر خالدخان خټک صاحب د خيال بخاري صاحب په څېر دا اوازونه صوتئې نۀ ګڼي ولې د دې اوازونو د علامتونو برقراره ساتلو په حق کښې دے، د دوي استدلال په لاندې ډول دے:

"ترڅو چې د دوي د صوتئې د حېثيت تعلق دے نو دا خبره درسته ده چې دا صوتئې نۀ دي خو که د دوي په اوازونو غور وکړے شي نو د دوي د وضاحت له پاره به ضرور داسې حرفونه ضروري وي چې هغه دوي د /ز/ او /س/ نه ممتاز کړي دي د پاره د "څ" او "ځ" حرفونه ډېر ضروري دي کوم چې د لهجو فرق واضح کوي او که په فطري طريقه /ځ/ او /څ/، په /او/ س/ کښې مدغم شي نو دا علامات بدلېدلے شي-" (۱۵)

منتظربېټنے صاحب هم دا صوتئې ګڼي او دا دعوي کوي چې دا اوازونه جنوبي خټک، وزير، محسود، بنوڅي، دوړ، بېټني، شېراني، غلجي، دبلوچستان او قندهار د غاړې پښتانۀ په درست تلفظ سره ادا کولے شي (۱۶) او حبيب الله رفيع صاحب په دغه يادو شويو قبيلو کښې د افغانستان مرکزي پښتانۀ، د پکتيا زيات پښتانۀ او ټول غربي پښتانۀ ورزياتوي (۱۷) ډاکټرهدايت الله نعيم صاحب دا ټول اوازونه (په شمول د /ښ/ او /ږ/) غبرګ مخرجه بولي چې د پېښوری لهجې خلق ئې نيم ادا کوي او له نورو پښتني اوازونو سره ئې خلط ملط کوي او بيا له صحيح غږونو نه انکاري شي، دوي په دې حقله ليکي:

"د پښتو دغه اوازونه په بنيادي توګه غبرګ مخرجه دي او دا اصلاً د (ځ) [/ځ/] دزۀ، (څ) [/څ/] تسۀ، (ژ) [/ژ/] ګژۀ او (ښ) [/ښ/] خشۀ يا کچۀ غوندې دي، وئيل او ادائېګي ئې ګرانه ده او ځکه نو لږ خلق ئې د ادا کولوجوګه دي او په دې وجه خصوصاً د لواړې لهجې خلق څوک چې ز، س، خ او ګ [/ز/، /س/، /خ/ او /ګ/] پېژني هغوي ئې ډېر په ګرانه مکمل ادا کولے او تمثيلولے شي بلکه اکثر ترېنه دغه وړومبی برخه، کومه چې ساکنه ده، پاتې شي او باقي د دغو (ز، س، خ، ګ) [/ز/، /س/، /خ/ او /ګ/] سره لکه څنګه چې هم مخرجه دي، هم دغه نيمګړي ادا کړي-" (۱۸)

په هر حال لکه چې څنګه به د مخکښې بحث نه ښکاره وي، د /ځ/ او /څ/ په سلسله کښې د لسانياتو ماهرين او پوهان په دوو ډلو کښې تقسيم دي يوه ډله دا اوازونه صوتئې ګڼي او بله نۀ، په نورو لفظونو کښې خبره متنازعه ده، زۀ په خپله بنوڅے يم ولې د/څ/ او /س/ او دارنګ د

/ز/ او /ځ/ تر منځه تفاوت نشم کولے، په هرحال /څ/ د /ت/ او /س/ ګډشانتې اواز دے او دا د پښتنو په سیمه کښې کله په /چ/ کله په /س/ او کله پخپل اصل شکل ادا کېږي ځکه نو /سادر/، /څادر/، /چادر/ ئې درې قسمه بدلونونه دي په صوتیاتو کښې داسې بدلونونو ته *Free Variation* وئیلے شي او دا په معنی کښې بدلون نۀ راولي، دارنګ /ځ/ د /د/ او /ز/ ګډشانتې یو اواز دے د دې صوتئي بدلون په /زیګر/، /جیګر/ او /ځیګر/ کښې کتلے شو-

د /ز/، /ځ/، /ج/ او /س/، /څ/، /چ/ د بدلون مثالونه:

(1) د /ز/، /ځ/، /ج/ مثالونه:

پېښور ــ یوسفزی ګروپ	ګروپ خټک ــ قندهار ګروپ	د لیک ژبه
خزه	شزه/ شځه/ شجه	ښځه
زناور	زناوار/ځناوار/ځناور/جناور	ځناور
زنګل	زنګال/ځنګال/ځنګل/جنګال	ځنګل
زواب/زووب/جووب	زواب/زووب/ځواب/جووب/جووب	ځواب
زوان/زوون	زوان/ځوان/زوون/جوان	ځوان
زیګر	زیګر/ځیګر/جیګر/زیګار/ځیګار	ځیګر
ورز	ورز/ورځ/ورج/وریز	ورځ

تاسو وکتل چې په دې لفظونو کښې مروت دلته /ز/ یا /ځ/ په /ج/ ادا کوي مګر هرکله چې د /ج/ فونیمي بڼه هم موجوده ده نو هلته /ج/ هم دغه شان ادا کېږي لکه جومات، جمدر، جوت، جودر، جینی، جام، باجه، باجره، تاج، جونه، جبب، جوړول، جنګ، جنت او نور-

(2) د /س/، /څ/، /چ/ مثالونه:

پېښور ــ یوسفزی ګروپ	ګروپ خټک ــ قندهار ګروپ	د لیک ژبه
سادر	سادر/څادر /چادر/تازر	څادر
ساسکي	څاڅکي/ساسکي/سوسکي/ څوڅکي/ چاچکي	څاڅکي
سپلی	سپلی/څپلی/سپلیې/څپلې/ چپلی	څپلی
سپېره	سپېره /څپېره /چپېر	څپېره
سرمن	سرمن /څرمن /چرمن	څرمن

سک	سک/ساک/ثک/چک	ثک
سورب	سورب/سېرب/ثورب/چورب	ثورب

دلته بيا مروت واله لهجه زمونږ نمائندګي کوي يعني هغه لفظونه چې په /س/ يا /ځ/ ادا کېږي مروت هغه په /چ/ ادا کوي او چې چرته دوي /چ/ سخته ادا کوي هلته بيا په هره لهجه کښې /چ/ وئيلے کېږي لکه چاودون، چل، چرته، چا، چرګ او نور کښې، او هم دا /چ/ د پښتو مستند فونيم دے –

(۴) د واول په بنياد لجې

د پېښور– يوسفزۍ ګروپ او خټک ــ قندهار ګروپ ترمنځه داسې خلق موجود دي چې د هغوي ژبه مونږ د /خ /، /ش/، /ښ/ او /ګ/، /ژ/، /ږ/ په بنياد د ذکر شويو ګروپونو سره تړلے شو مګر دلته علِي اوازونه له دواړو ګروپونو څخه مختلف دي دلته د /خ/، /ش/، /ښ/ او /ګ/، /ژ/، /ږ/ اوازونه هم تدريجاً بدلېږي داسې د دغو خلقو ژبه دواړو غټو لهجو له پاره د *Transit* کارکوي، په نورو لفظونو کښې که مونږ پېښور – يوسفزۍ لهجه بنياد وګڼو نو د خټک ــ قندهار لهجې ته په منتقل کېدو به اول د دغه لهجې شکل اختياروو چرته هله به هغه بلې لهجې ته رسو او که خټک ـ قندهار لهجه بنياد وګڼو نو دا لهجه يو دم د پېښور ــ يوسفزۍ لهجې ته نۀ اوړي بلکه اول د دې خلقو د ژبې شکل اختيار کړي او بيا په پېښور ــ يوسفزۍ لهجه بدله شي، بناغلي اولف کېرو ته هم د دې خبرې احساس وۀ هغه اګرچه د لسانياتو ماهرنۀ وۀ ولې بيا ئې هم د دې لهجې دا اهم خاصيت هېر نۀ کړے شو، دوي د خپل کتاب *The Pathans* په سريزه کښې ليکي:

> "د ختيځو او لوېديځو افغانانو ترمنځ د غرنيو سيمو اوسېدونکي ژوند کوي او تر يوۀ ځايه پورې دا لر او بر افغان سره بېلوي، ډېر مشهور ئې په سرحدي صوبه [اوس خيبرپښتونخوا] کښې لکه اپريدي، خټک، اورکزي، بنګښ، وزير محسود، توري او داسې نور چې هر يوې ځانګړې او بې شمېره خاطرې لري، د دوي ژبه په لهجو لحاظ سره ورته والے لري او هره پښنه په اصل کښې ځان کرلاڼي بولي او ځان افغان نۀ بولي-" (۱۹)

د بناغلي کېرو د دې اقتباس مهمې نکتې دا دي:

اول: د لرې او برې پښتونخوا تر منځه غرني خلق ژوند کوي

دویم: په کوزه پښتونخوا کښې په غرني خلقو کښې مهم کرلاڼي دي
دریم: د کرلاڼیو ژبه (د ذکر شویو قبیلو) پخپلو کښې سره اشتراک لري
په دې منطقه کښې بنوڅي او داوړ هم شامل دي چې ښاغلي کېرو ئې یادونه نۀ ده کړې دا خلق تقریباً په یوسل مېله تېرې پټۍ کښې مېشته دي، دا پټۍ د پېښور ـ یوسفزۍ او د خټک ـ قندهار لهجې ترمنځه د اټک نه ترپکتیا پورې رسېدلې ده په لره پښتونخوا کښې په دې پټۍ کښې د کوهاټ، کرک، بنوں، او د وزیرستان منطقې شاملې دي، په دې سربېره اورکزۍ ایجنسي، هنگو، ټل، سده او پاړه چنار علاقې هم د دې گروپ سره تعلق لري، د اولف کېرو نه مخکښې ښاغلي مارگن سټېئیرنې د دې پټۍ لهجوي اشتراک او تنوع ځان ته راکاږلے وۀ، د دوي په خیال دا سیمه ځکه مهمه ده چې په دې کښې د غلزو، سوات او پېښور په نسبت لهجې زیاتې دي، لکه چې دوي لیکي:

ترجمه: "د پښتو لهجوي تنوع د بلوچۍ [بلوڅۍ] ژبې نه کافي زیات دے او په افغانانو کښې خانه بدوش غلزي او نسبتاً په پېښور او سوات د نږدو وختو حمله آور د کم لهجوي تغیر ښودنه کوي د دې برعکس د پښتو ویونکیو منځنۍ حصه په زیاتو لهجو کښې تقسیم ده ـ" (۲۰)

هرکله چې منځنۍ حصه دومره د اهمیت وړ ده نو د دغې حصې د لهجو پېژندگلي ضروري گڼو نو په دې برخه کښې لهجوي تنوع د واول په بنیاد ده ځکه چې د پښتو ژبې په نورو لهجو کښې د عِلي اوازونو دومره اختلاف نشته د عِلي اوازونو د تبادل په نتیجه کښې کله کله لفظ داسې معنې ورکوي چې په پېښور ـ یوسفزۍ او قندهار لهجه (د وزیرو بنوڅو نه اخوا د کویټې په لور پراتۀ پښتانۀ) کښې ئې هغه معنې نۀ وي، ښاغلي مارگن سټېئیرنې د عِلي اوازونو تبادل داسې ورکړے دے:

ترجمه: په شرق مرکزي لهجو کښې، له افریدیو تر وزیرو، د عِلي اوازونو د بدلون یو رجحان موندلے شي، په وزیرۍ او د بنو په لهجو کښې چرته چې دا رجحان زیات دے د عامې پښتو /ا/، /و/"، /و/ په /و/، /ې/ او /ي/ او د دې سره /ا/ اکثر په /ا/ یا /ې/ هم بدلېږي-" (۲۱)

د مارگن سټېئیرنې د پېراگرف اهمې نکتې دا دي:

(1) دا گروپ د عِلي اوازونو په بنیاد تشکیل شوے دے
(2) په دې گروپ کښې د افریدیو نه تر وزیرو پورې خلق شامل دي

(3) په وزیرۍ او بنوڅۍ لهجو کښې د عِلي اوازونو تبادل زیات دے
(4) په دې لهجو کښې /ا/ په /و/ بدلېږي
(5) /و/ [واو مجهول] په /ې/ [یاي مجهول] بدلېږي
(6) /و/ [واو معروف] په /ي/ [یاي معروف] بدلېږي
(7) او دلته /-/ [زبر] په /ا/ یا /ې/ [یاي مجهول] بدلېږي

اوس د دې عِلي تبادل څو مثالونه وګورئ:

پېښور – یوسفزۍ لهجه	د وسطي برخو لهجه
پلار	پلور
کار	کور
ماخام	ماشوم/ ماخوم
خکار	شکور/ خکور
کور	کېر/ کور
مور	مېر/ مور
خور	خېر/خور
لور	لېر/ لور
سور	سېر/سور
مونګ	مېژ/مو
توره	تیره/ توره
کټ	کاټ/کټ
ور	وار/ور
د (حرف اضافت)	دې /د
شپګ	شپېږ/شپګ

په دې مثالونو کښې دوه مثالونه /کار/ او /کور/ دي څه ته چې د پېښورۍ لهجې خلق /کور/ Home وایي د وسطي برخو د لهجې خلق هغه د /چارې/ د پاره استعمالوي داسي نور هم ډېر مثالونه شته لکه واخلئ /تور/ په دې مثال کښې هم د عِلي غږ په وجه لويه مسئله پېدا کېږي د پېښورۍ لهجې خلق /تور/ یو رنګ ته وایي چې په انګرېزۍ ژبه کښې ورته Black

استعمالېږي ولې د دې برعکس د وسطي لهجې خلق /تور/ د /تار/ Wire or thread له پاره پکاروي خو دلته دا هم د هېرولو خبره نۀ ده چې په دې ګروپ کښې ځنې قبيلې د پېښورۍ لهجې غوندې /تور/ هم د پېښورۍ لهجې معنو کښې استعمالوي ځکه چې دا يوه لهجه هم نۀ ده بلکه د لهجو يو ګروپ دے او د دې ګروپ هره يوه لهجه څۀ ځانګړې خصوصيات لري چې يوه لهجه له بلې بېلوي بلکې کله کله په نژدو قبيلو کښې هم لهجوي فرق وي د مثال په توګه وزير مسيد د يوۀ پلار اولادونه دي مګر د دوي په لهجو کښې هم تفاوت شته لکه چې لاريمر ليکي : ترجمه: "وزيرۍ پښتو يوه لهجه ده (بلکې په دې کښې مختلفې لهجې دي) چې په وزيرستان او د ضلع بنو په يوه حصه کښې وئيلے کېږي د دې ضلعې بريدونه د سرحد په هره نقشه کښې کتلے شو-" (۲۲)

او هم دغه خبره ګرئيرسن کوي:

> ترجمه: "د ټولو وزيرۍ لهجو نمونې راوړل به نامکن وي، کومې چې په يوه بله په غېرمحسوسه توګه اثرغورځوي او د يوې قبيلې لهجه له بلې قبيلې بلکه يوه حصه له بلې اختلاف لري، هم د يوۀ سېکشن د کورونو لهجه، چې څو نسلونو راهيسې له يوۀ بل جدا شوي وي، هغه نۀ پاتې کېږي، د يوۀ کلي تلفظ له بل کلي مختلف وي او دا پېچيدګي دومره زياته ده چې هم يو سړے هم هغه يو لفظ کله کله بل شانتې ادا کوي خو د دې اختلافاتو باوجود دوه وزير د يو بل په خبرو ښۀ په اسانۍ سره پوهېږي-" (۲۳)

د وسطي برخې هغه خلق چې د قطب په لور پراتۀ دي، په دې اوازونو کښې د پېښورۍ لهجې په ګروپ کښې راځي او دلته په دې بره مثالونو کښې چې د وسطي برخې د لهجې کوم دوه دوه لفظونه ورکړے شوي دي، په دې کښې دوېم لفظ هم د هغو خلقو دے چې په / خ/، /ش/ او /ګ/، /ژ/ کښې د پېښورۍ لهجې سره مطابقت لري د دې نه دا خبره نوره هم څرګنده شوه چې د واول په بنياد يو ګروپ د وزيرو مسيدو، بنوڅو او د داوړو دے ، چرته چې د عِلي اوازونو تبادل ډېر زيات دے او هم دغوقبيلو بنګښ، افريدي، جنوبي خټک وغېره د عِلي اوازونو پحقله متاثر کړي دي چې د دې سيمې بل ګروپ دے د عِلي اوازونو تبادل له قطب نه سويل په لور زياتېږي او له هغه بل لوريه کمېږي، مارګن ستېئيرنې هم دا وئېل غواړي:

> ترجمه: "له دې مرکز (د بنوڅو او د وزيرو علاقې) څخه دا رجحان خورشوے دے او سخته لهجه لکه افريدي او بنګښ ي هم متاثر کړي دي- د مزې خبره

دا ده چې هغه قبیلې چې د دې لهجو نمائندګي کوي، د روایاتو مطابق له نورو افغان قبیلو مختلف نسلي بنیادونه لري-" (۲۴)

د بحث خلاصه دا شوه چې ځنې بنګښ، افریدي، جنوبي خټک وغیره /ا/ په /و/ بدلوي د دې برعکس د دې لهجې نور ویونکي چې سویل ته پراتهٔ دي د دې سره سره /و/ هم په /ې/ بدلوي، بله دا خبره هم د یادونې وړ ده چې دا لفظونه د منځني ګروپ مخصوص لغات (Vocabulary) هم نهٔ شو بللے ځکه چې د یوې لهجې یا د لهجې ګروپ مخصوص لغات د واول په بنیاد نهٔ جوړیږي بلکې هغه داسې الفاظ وي چې که د قاعدې مطابق ئې واول د معیاري لهجې سره برابر هم کړلے شي بیا هم د دې لفظونو او معنو نه د معیاري لهجې خلق ناخبره وي لکه د بنوڅی لهجې یومخصوص لغت /ډیګل/ دے اوس که دلته په دې ټکي کښې موجوده /ې/ د قاعدې مطابق په /و/ بدله کړلے شي نو دا لفظ به /ډوګل/ شي ولې بیا هم په دې ټکي د پېښوریانو پوهېدل ګران دي، د وسطي لهجې د اولني ګروپ یو بل خصوصیت دا دے چې په دې کښې د پېښوری لهجې /ې/ (e) په /اي/ (ai) بدلیږي، خیال بخاري صاحب د دې لهجې دا خاصیت ذکر کړے دے (۲۵) د /اي/ په حقله دا بدلون هم په اسم کښې دے او هم په فعل کښې، په دې اوازونو کښې به اسم لازماً مذکر وي او فعل به هم هغه وخت دا اواز پیدا کوي چې کله د مذکر له پاره راوړلے شي خو دا خاصیت په وسطي او قندهاری لهجه کښې مشترک دے مګر بیا به هم دلته په دې بحث کښې د وسطي لهجې خیال ساتلے شي په دې سلسله کښې دا مثالونه وګورئ:

(ا) اسمونه:

پېښور۔ یوسفزی لهجه	منځنی لهجه	د لیک ژبه
سړې	سړاي	سړے
لېونې	لېوناي	لېونے
سپرلې	سپرلاي	سپرلے
اسوېلې	اسوېلاي	اسوېلے
سپې	سپاي	سپے

(ب) فعلونه:

پېښور۔ یوسفزی لهجه	منځنی لهجه	د لیک ژبه

سړې تلې دې	سړاي تلاي داي/ سړاي تلاي دا/ سړاي تلا دا/	سړے تلے دے
الک ام خوړلې دې	ژنکي/وېړکي ام خوړلاي داي/ وېړکي ام خوړلا دا	هلک ام خوړلے دے
غشې جنګ کې په کار راتلې شي	غېشاي/غېشا جنګ کشې/شې په کور رتلاي شي	غشے جنګ کښې په کار راتلے شي

(ج) مددګار فعل:

پېښور۔ یوسفزۍ لهجه	منځنۍ لهجه	د لیک ژبه
دې (د نر د پاره)	داي/ده	دے

مروت مذکر او مؤنث دواړو د پاره مددګارفعل /ده/ استعمالوي-

(د) ضمیر اسم:

پېښور۔ یوسفزۍ لهجه	منځنۍ لهجه	د لیک ژبه
دې (یو غائب، د نر د پاره)	داي	دے

او واحد غائب (مونث) د پاره /دو/ استعمالېږي –

د وسطي لهجې د اولني ګروپ یو بل مهم خصوصیت دا دے چې دلته فعلي /ې/ [/e/]په /ئي/ [/ye/] اوړي مګر هغه وخت چې فاعل مونث وي دا اواز په لاندینیو مثالونو کښې واورئ:

	پېښور – یوسفزۍ لهجه	د وسطي برخې لهجه
(۱)	خزه راغلې وه	شزه/شځه روغلیې وه
(۲)	حمیده تلې ده	حمیده تلیې دو
(۳)	خبره شوې ده	خبره شویې دو

د اواز دا بدلون په اسمونو کښې هم شته خو هرکله چې په اسمونو کښې د وسطي ګروپ ټولې لهجې دا اواز نۀ لري او د بنوڅۍ لهجې سره خاص دے –

په اخر کښې یو ځل بیا دا خبره تکراروو چې د واول په بنیاد د وسطي ګروپ دوه ښاخونه دي یو د بنوڅیو، وزیرو مسیدو او داوړو دے او بل ګروپ د افریدیو، بنګښو، جنوبي ختټکو او

نورو د ے چې استثناء هم لري، د مورګن ستېئيرنې په قول د واول په حواله اخرنے ښاخ اولني ښاخ متاثره کړے د ے –
پورته چې د واول په بنياد د وسطي ګروپ کوم درې خاصيتونه په ګوته کړل شول دا هغه غټ غټ خاصيتونه دي چې د دې ګروپ په هره لهجه کښې مشترک دي او هم دا خصوصيات دي چې دې ګروپ ته ئې انفراديت بخښلے د ے، ترڅو چې د دې ګروب د هرې وړې لهجې تعلق د ے نو هغه خپلې خپلې ځانګړنې لري چې د دې ګروپ هره لهجه له بلې بېلوي او دا ځانګړي خاصيتونه تقاضا کوي چې په هره لهجه دې ځانته کار وشي –

References

1 Naeem, Hidayat Ullah, Dr., **Factors behind the abstruseness of Pashto Proverb**, PUTAJ, Vol.: 4, 1996-97, P:121
2 Hewadmal, Zalmai, Sir muhqiq, **da Pashto nasar ata sawa kala**, millat printers, Lahore, 1996, P: 55
3 Khial Bukhari, **da Pashto zabe bunyadi masale**, In: Pashto, Peshawar, vol.: 8/7, Issue: 4/3, July 1964 - December 1965
4 Khalid Khan, Khatak, Dr., **Sindhi, Pashto aur Urdu ke lisani rawabit**, Pashto academy Peshawar University, Peshawar, 2007, p: 124
5 Pareshan Khatak, Professor, **lik dod**, Pashto adabi markiz Serai Naurang, Lahore, 1989, PP: 17-18
6 Naeem, Hidayat allah, Dr., **da Pashto da yawe meyari imla pa hatsa**, In: PUTAJ, Peshawar, vol.: 3,1996, P: 46
7 Naeem, Hidayat allah, Dr., **da Pashto zabe pa ilmi, tahqiqi aw tahliq ke da lwastunkio masail**, In: Pashto, Peshawar, vol.: 28, Issue: 10/11, October/November 1996, P: 48
8 Caro, Sir Olaf, **The Pathans** (Translator) Sher Muhammad karimi, 2nd edition, Danish khparanduya tolana, Peshawar, 2004, P:9
9 Ibid, P: 8
10 Asar, Abdul Halim, Salarzai, **Pashto adab**, Idara e Ishaat e sarhad, Peshawar, 1371, P: 30
11 Ibid, P: 31
12 Khial Bukhari, **da Pashto zbe bniadi msale**, In: Pashto, P: 177
13 Ibid, P: 178
14 Trump, c.f. Noor Ahmad Shaker, **Sindhi, Pashto aur Urdu ke lisani rawabit**, pp: 155-156
15 Khalid Khan, Khatak, Dr., **Sindhi, Pashto aur Urdu ke lisani Rawabit**, pp: 156-157
16 Muntazir Bettanai, **Pindza Harfuna Diyarlas Awazuna**, Pashto Adabi Majlis Tank, 1974, pp: 21-22
17 Rafi, Habib Ullah, **Zandzirai ya Xatnama**, Khushal Research Cell, Peshawar, 1985, p: 89
18 Naeem, Hidayat allah, Dr., **da yawe meyari Imla pa hatsa**, In: PUTAJ, p: 49
19 Caro, Sir Olaf, **The Pathans** (Translator) Sher Muhammad karimi, p: 7
20 Morgenstirne, George, **Report on a Linguistic Mission to North-Western India**, Indus Publication, Karachi, 1932, P: 17
21 Ibid, P:18
22 Lorimer, J.G., c.f. **Linguistic Survey of Pakistan**, Vol.: 2 by Grierson, Accurate Printers, Lahore, No date of print, P: 96
23 Ibid, P: 97
24 Morgenstirne, George, **Report on a Linguistic Mission to North-Western India**, P: 18
25 Khial Bukhari, Professor, Said, **Ataliq e Pashto**, 2nd edition, da Chapdzai Printers, Peshawar, 1984, p: 10